

Original Article

Jurisprudential Foundations of the Legitimacy of Green Tax in Reducing Pollution in Upstream Industries

Tahere Hazbeh¹ , Seyyed Mojtaba Vaezi ^{*2} , Hadi Salehi ³

¹ M.A. Student in Public Law, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran

² Professor, Department of Public and International Law, Faculty of Law and Political Science, Shiraz University, Shiraz, Iran.

³ Assistant Professor of Public Law. Department of Public and International Law. School of Law and Political Sciences. Shiraz University. Shiraz, Iran.

[10.22080/lps.2025.28368.1702](https://doi.org/10.22080/lps.2025.28368.1702)

Received:

February 10, 2025

Accepted:

May 19, 2025

Available online:

September 11, 2026

Keywords:

Taxes, Green Taxes,
Upstream Industries,
Pollution, Oil & Gas

Abstract

Given Iran's substantial share of the world's oil and gas reserves, Iran is significantly exposed to pollution caused by this industry, which forms the most important part of the country's economy. A significant part of this pollution comes from the upstream oil and gas industry. In this regard, taxation and tax policy are the most used policies in recent years that Regardless of the traditional goals, as a green tool and in order to cover the non-traditional goals, it has played a double role in achieving what is known as the green economy with the aim of realizing green development. In this regard, the current descriptive and analytical research, with the aim of explaining the legality of the green tax, examines the question: What is the basis of the legitimacy of collecting the green tax in order to reduce the pollution caused by the upstream industry. The findings indicate the legitimacy of "green tax" based on valid jurisprudential reasons. Rules such as " prohibition of detriment " and "Government Decree", "Usages of the wise " and "Rule of Reason" are among the reasons that can be cited in the legitimacy of the "Green Tax on the pollution of upstream industries".

***Corresponding Author:** Seyyed Mojtaba Vaezi

Address: Shiraz University, Shiraz, Iran.

Email: mojtaba_vaezi@yahoo.com

Extended Abstract

1. Introduction

Iran, possessing a significant portion of the world's oil and gas reserves, faces considerable environmental challenges stemming from this industry, particularly in the upstream sector. Pollution from the oil and gas industry, which constitutes the most important part of the national economy, necessitates a focus on effective tools to mitigate this pollution. Green taxes, as a policy instrument with unconventional objectives, play a vital role in achieving a green economy and realizing sustainable development. As an incentive-based economic tool, they minimize societal inefficiencies, reduce pollution costs, and ultimately improve human health indicators and overall well-being. Besides generating revenue for the government, they incentivize businesses to reduce their tax burden by utilizing innovative technologies and sustainable production methods, contributing to sustainable development and enhanced international competitiveness.

In Iran, although production units violating environmental standards are subject to pollution levies, incentive policies and tax incentives related to the environment are not comprehensively integrated into the country's tax laws. While numerous economic studies have addressed environmental protection, few have analyzed the fiqh (Islamic jurisprudence) and legal foundations of green taxes. Therefore, it is essential for legal scholars and theologians to play a crucial role in examining and clarifying the fiqh and legal foundations of this type of tax, enabling other humanistic approaches to be aligned with these foundations. This research, focusing on the fiqh dimensions

of the issue, examines the legitimacy of green taxes.

The importance of examining the legitimacy of green taxes stems from Articles 4 and 167 of the constitution law of the Islamic Republic of Iran which mandate that laws must be conformed to Islamic principles and, in the absence of explicit legal provisions must be referred to the prevailing fiqh opinion. Despite the enactment of environmental laws in Iran, the green taxes have not received serious consideration and existing laws in this area are fragmented and inconsistent. This research aims to establish the Islamic permissibility of green taxes and resolve existing ambiguities, investigating the fundamental question: what is the basis for the legitimacy of levying green taxes to reduce pollution from the upstream oil and gas industry. Given that green taxes and pollution from upstream industries are relatively new issues lacking specific religious texts, this research, by examining the fiqh foundations of green taxes, takes a significant step toward persuading stakeholders (polluters in the upstream industry), public opinion, and facilitating the policy's implementation. The limited involvement of fiqh scholars in this area underscores the innovative nature of this research and its potential to contribute to the development of more effective laws in this field.

2. Method

This research uses a descriptive-analytical approach to examine and analyze jurisprudential arguments and their alignment with legal principles related to green taxes. The study will first explore key concepts (green taxes, upstream industry pollution) before extracting and analyzing jurisprudential evidence and comparing it to relevant legal principles.

3. Results

The research Results indicate the legitimacy of green taxes, supported by strong jurisprudential arguments. The main Islamic jurisprudence principles, such as *la ḍarar* (prohibition of causing harm), *ḥukm al-ḥukūma* (the authority of the Islamic ruler to act in the interests of the community), *sīrat al-ʿoqlā* (rational practices accepted by societies), and *ḥukm al-ʿaql* (reasoning about the goodness or badness of things), along with legal principles such as the “polluter pays principle” and “intergenerational equity,” provide strong justification for green taxes on pollution from upstream industries. These arguments, while affirming the necessity of reducing environmental pollution, emphasize the need for effective and equitable tools to achieve this goal.

4. Conclusion

Based on jurisprudential principles, levying green taxes on upstream oil and gas industries to reduce environmental pollution is a legitimate measure aligned with sustainable development. By reconciling the legal foundations of green tax legitimacy and emphasizing principles such as intergenerational equity, sustainable development, and the polluter-pays principle, it becomes clear that establishing green taxes is both jurisprudentially and legally necessary. Legal foundations, like jurisprudential

ones, underscore the importance of the function and role of this instrument.

Clarifying the jurisprudential basis of this law and aligning it with its legal foundations helps strengthen its enforcement and can lead to a reduction in pollution from this industry and the preservation of the environment for future generations. By providing well-reasoned jurisprudential foundations, this research can serve as a basis for developing more effective laws and regulations in the field of green taxes in Iran.

Funding

There is no funding support

Authors Contribution

The first author was responsible for data collection and analysis. The second author contributed to the research design and manuscript writing. The third author provided overall supervision of the research.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest

Acknowledgments

I am deeply grateful for the invaluable guidance and support of my professors. This research would not have been possible without their assistance. I also extend my sincere thanks and appreciation to the esteemed reviewers of the journal. Their guidance and meticulous review were instrumental in the success of this study.

علمی پژوهشی

مبانی فقهی و قانونی مشروعیت مالیات سبز در کاهش آلاینده‌گی صنایع بالادستی

طاهره حزبه^۱، سید مجتبی واعظی^۲، هادی صالحی^۳

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد، حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
^۲ استاد گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
^۳ استادیار گروه حقوق عمومی و بین الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

doi: [10.22080/lps.2025.28368.1702](https://doi.org/10.22080/lps.2025.28368.1702)

چکیده

مالکیت ایران بر بخش عظیمی از ذخایر نفتی و گازی جهان به شکل محسوسی منجر به وسعت آلودگی‌های ناشی از صنعت نفت و گاز، که مهم‌ترین بخش اقتصاد کشور را تشکیل می‌دهد، شده است. بخش قابل توجهی از این آلودگی‌ها از صنعت بالادستی نفت و گاز که با هزینه و مخاطرات فراوان همراه است، ناشی می‌شود. در این راستا مالیات و حقوق مالیاتی، یکی از سیاست‌های پرکاربرد در سال‌های اخیر است که صرف نظر از اهداف سنتی، به عنوان ابزاری سبز و به منظور پوشش اهداف غیرسنتی، در دستیابی به آنچه به عنوان اقتصاد سبز با هدف تحقق توسعه سبز شناخته می‌شود، نقش مضاعفی را ایفا کرده است. در ایران علی‌رغم تصویب قوانین در حوزه محیط زیست توجه شایانی به مقوله مالیات سبز نگردیده است و قوانین پراکنده و ناهماهنگ، در این حوزه به چشم می‌خورد. بررسی مبانی فقهی «مالیات سبز»، گامی مهم در نتیجه بخشی و اجرایی‌سازی سیاست مربوطه است. از طرفی علیرغم اهمیت این موضوع، ورود فقه پژوهان در این عرصه بسیار کم‌رنگ و ضعیف بوده و لذا این تحقیق کاملاً بدیع و نوآورانه است. در همین راستا پژوهش توصیفی-تحلیلی حاضر، با هدف تبیین جواز شرعی مالیات سبز، به بررسی این پرسش می‌پردازد که: مبانی مشروعیت اخذ مالیات سبز در جهت کاهش آلودگی ناشی از صنعت بالادستی چیست؟ از آنجاکه مالیات سبز و آلودگی صنایع بالادستی از مسائل مستحدثه و نوپیداست و بالطبع نصی از کتاب و سنت و اقوال فقها به نحو خاص در این باره وجود ندارد، اقناع مخاطبان (آلوده سازان صنعت بالادستی) و درنهایت افکار عمومی از لحاظ مشروعیت این خط مشی ضرورت دارد و تبیین مبانی فقهی این قانون و تطبیق آن با مبانی قانونی، بر قوت ضمانت اجرای آن می‌افزاید. یافته‌ها حاکی از مشروعیت «مالیات سبز» بر اساس دلایل معتبر فقهی است. قواعدی از قبیل «الاضرر» و «حکم حکومتی»، «سیره عقلا» و «حکم عقل» و اصول قانونی چون «اصل پرداخت آلاینده» و «عدالت بین نسلی» از دلایل قابل استناد در مشروعیت «مالیات سبز» بر آلاینده‌گی صنایع بالادستی هستند.

تاریخ دریافت:

۲۲ بهمن ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۲۹ اردیبهشت ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۲۰ شهریور ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

مالیات، مالیات سبز، صنایع بالادستی، آلاینده‌گی، نفت و گاز

* نویسنده مسئول: سید مجتبی واعظی

آدرس: دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

ایمیل: mojtaba_vaezi@yahoo.com

۱ مقدمه

امروزه آلودگی در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی بشر به واقعیتی انکارناپذیر تبدیل شده است که نظام‌های سیاسی، اقتصادی و حقوقی را بر آن داشته است تا راهکارهایی برای مقابله با آن بیابند. در این میان گسترش بی حد و حصر فناوری و صنعت نفت و گاز را می‌توان یکی از اساسی‌ترین علل آشفته‌گی‌های زیست محیطی معرفی کرد. مخاطرات و آلودگی‌ها این صنعت در دو گروه عملیات‌های بالادستی و پایین‌دستی قابل تقسیم‌اند. عملیات بالادستی، منجر به اکتشاف نفت خام و تولید می‌گردد و فعالیت‌های پایین‌دستی، شامل فعالیت‌های مربوط به تصفیه و پالایش در تأسیسات پالایشی جهت تولید فرآورده‌های نفتی و استفاده از آنها برای تولید محصولات پتروشیمیایی و انتقال و ذخیره‌سازی توزیع و فروش صادرات و واردات این محصولات می‌باشد. (مشهدی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۲۱۸) و با توجه به اینکه بیم مخاطرات وسیع آلودگی در عملیات‌های بالادستی نفت و گاز نسبت به فعالیت‌های پایین‌دستی به دلیل همراه بودن با هزینه و خطرات فراوان، مشهودتر می‌باشد. برای مطالعه بیشتر ر.ک: (O'Rourke & Connolly, 2003, pp.587-617 and Olaguer & Eduardo, 2012, p.966)

در این راستا سیاست‌گذاران در دهه ۱۹۸۰ میلادی، به منظور نجات محیط زیست از تخریب فزاینده صنعت و تضمین سلامت بشری، کاربرد ابزارهای مبتنی بر اصول علم اقتصاد و بازار را برای مهار انتشار روزافزون آلودگی‌ها مورد عنایت ویژه قرار دادند. در پنجمین برنامه

محیط‌زیستی اتحادیه اروپا^۱ گسترش به کارگیری ابزارهای مالی در تنظیم مقررات محیط‌زیستی به عنوان یکی از اولویت‌های کلیدی مطرح شد. به منظور تسهیل استفاده روز افزون از چنین ابزارهایی، کمیسیون اتحادیه اروپا^۲ دستورالعملی برای استفاده موثر از مالیات‌های سبز ارائه کرده است.^۳ این در حالی است که هر کشوری به منظور بهبود ساختار اقتصادی، نیازمند درآمدهای پایدار است که بتواند موفقیت دولت را در این سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها افزایش دهد. (آماده و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۲-۳)

مالیات سبز از جمله این ابزارهای انگیزشی-اقتصادی و به طور دقیق‌تر یکی از خط مشی‌گذاری‌های مالی در حراست از محیط‌زیست است که علاوه بر درآمدزایی، کمترین ناکارایی را بر جامعه تحمیل می‌کند. مالیات‌های سبز بر انواع آلودگی وضع می‌شوند و به جهت تقلیل هزینه‌های انتشار آلودگی، باعث اصلاح و بهبود شاخص‌های سلامت انسان و رفاه عمومی می‌شوند. و می‌تواند این انگیزه را در بنگاه‌ها ایجاد کند تا به منظور کاهش بارمالیاتی، از استراتژی‌های نوآورانه در تولید استفاده نمایند که هم تحقق توسعه پایدار را تضمین نماید و هم از نظر رقابت‌پذیری بین‌المللی اثرات مفیدی را ایجاد خواهد کرد.

در ایران با وجود اینکه واحدهای تولیدی که حدود مجاز و استانداردهای محیط‌زیستی را رعایت نمی‌کنند، مشمول عوارض آلودگی می‌شوند. لیکن، در قوانین مالیاتی کشور، به سیاست‌های تشویقی و مشوق‌های مالیاتی برای اهداف مختلف محیط‌زیستی آنگونه که باید،

³ C. W. Rougoor, H. Van Zeijts, M. F. Hofreither and S. Backman (2010)

¹ European Union (EU)

² Commission of the European Communities (CEC)

آلایندگی صنایع بالادستی چیست؟ قانونگذار الزام آوری مالیات سبز را در چارچوب کدام مبانی فقهی و اصول قانونی به تصویر کشیده است؟

در این میان نظام حقوقی ایران به دلیل تجربیات متفاوتی که در راستای تحقق توسعه سبز گذرانده است، برای مالیات سبز الگوی قانونی یکسان و جامعی ارائه نکرده است و گاه در برخی اسناد به نحو پراکنده و غیرمستقیم محدودیت‌های الزامی یا ترجیحی را در این باب قائل شده که البته پرداختن به این محورها تحقیقاتی مجزا می‌طلبد که در پژوهش‌های آتی به بررسی این‌ها خواهیم پرداخت.

۲ مفاهیم

۱،۲ ماهیت صنایع بالادستی

عملیات نفتی به دو گروه عمده تقسیم می‌شوند عملیات بالادستی^۱ و عملیات پایین دستی^۲. برخی نیز دسته سومی را تحت عنوان عملیات میان دستی^۳ به این دو مورد افزوده‌اند. دسته اخیر در واقع بخشی از عملیات پایین دستی بوده، مربوط به انتقال نفت و گاز یا فرایند تبدیل برای مقاصد انتقال است. (macini & mesini, 2011, p.2)

صنایع بالا دستی نفت: به فعالیت‌های متنوعی اطلاق می‌گردد که منجر به تولید نفت و گاز می‌شود. این فعالیت‌ها شامل انجام عملیات اکتشافی، توسعه میدان از طریق حفر چاه و نصب تجهیزات سطح الارضی و نهایتاً تولید است. فعالیت‌های بالادستی به این جهت که از اکتشاف شروع شده و نهایتاً به تولید منجر می‌گردد، به

پرداخته نشده و در اسناد حقوقی کشور به نحو پراکنده مشهود است. و علیرغم تحقیقات اقتصادی زیادی که در زمینه حفاظت از محیط زیست مشاهده می‌گردد، مطالعات اندکی به تحلیل مبادی فقهی و حقوقی مالیات سبز پرداخته‌اند. در این میان، به نظر می‌رسد، گام بنیادین در این خصوص، باید نخست توسط فقها و حقوقدانان برداشته شود و رویکردهای اندیشمندان سایر حوزه‌های علوم انسانی همسو با انگاره‌های فقهی و حقوقی مطرح گردد. بر این اساس، نقطه تمرکز این تحقیق نیز بر رویکرد فقهی است.

آنچه از بعد فقهی و قانونی اهمیت دارد و بررسی مسئله را ضرورت می‌بخشد، مشروعیت این نوع مالیات است که امروزه در محافل فقهی و اقتصادی مورد بحث و گفت و گو واقع شده است؛ زیرا طبق اصل ۴ قانون اساسی، قوانین باید منطبق بر موازین شرعی باشد و طبق اصل ۱۶۷ این قانون نیز در موارد سکوت قانون باید به نظر مشهور فقهی رجوع کرد. صرف نظر از اینکه تفحص در اسناد فقهی بر اهمیت تحقیق افزوده است، بی‌گمان تحقیق در این رابطه گام مؤثری در به سرانجام رسیدن این سیاست خواهد بود تا هم قانونگذار و هم قوه مجریه و مجموعه عوامل اجرایی آن، به خصوص نهادهای مالیاتی با اطمینان خاطر و ضمانت اجرایی بهتری این حق را مطالبه و عملیاتی کنند و از طرفی، انگیزه‌ها در مؤدیان مالیاتی برای دور زدن قانون یا مماشات نسبت به آن به حداقل برسد.

لذا پرسش اساسی مطرح شده در این بخش این است که مبنای جواز تعیین و اخذ مالیات سبز به ویژه در کنترل

³ midstream operations activities.

¹ upstream operations activities.

² downstream operations activities.

واکنش فوری دیگری باشد را در ذیل تعریف آلودگی نفتی آورده است.^۱ (مشهدی، ۱۳۸۹، ص ۱۳۷)

۲،۲ مفهوم مالیات سبز

مالیات زیست محیطی که از آن با عنوان مالیات سبز^۲ و در ادبیات عربی به «ضریبۃ البئیۃ یا ضریبۃ الخضراء» نیز نام برده می‌شود، آن قسمت از مالیات است که می‌تواند تاثیری در سلامت محیط زیست داشته و باعث جبران تخریب و یا کاهش آلودگی‌های زیست محیطی شود که بر اساس هزینه‌های زیست محیطی انواع فعالیت‌های صنعتی-اقتصادی و زیست محیطی، محاسبه و اخذ می‌گردد. (Baumol, 1972, pp.307-317)

همچنین سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)، آژانس بین‌المللی انرژی (IEA) و کمیسیون اروپا (EC) بر تعریف ذیل از مالیات سبز اتفاق نظر دارند و مالیات سبز را عبارت می‌دانند از: «بأنها إقتطاع إجباری تفرضه الدوله دون مقابل یندرج ضمن وعاء محدد یتهدف لحمايۃ البئیۃ (مسعودی، ۲۰۱۳، ص ۱۱۱)؛ «هزینه اجباری تحمیل شده توسط دولت بدون اینکه دولت موظف به ارائه خدمتی خاص باشد که در چارچوب خاصی با هدف حفاظت از محیط زیست تعیین می‌گردد. (Organisation de Coopération et de Développement Economiques, 2010, p.18)

از جمع‌بندی تعاریف فوق می‌توان چنین نتیجه گرفت: این مالیات‌ها برای داخلی‌سازی تأثیرات منفی فعالیت‌های اقتصادی و تسکین برخی فشارها که بر محیط زیست وارد شده است، استفاده می‌شوند (Andreoni, 2107, pp.17-26; Böttcher & Müller, 2015, pp.477-

اکتشاف و تولید^۱ معروف شده‌اند. این فعالیت‌ها به سه دسته اصلی تقسیم می‌شوند: اکتشاف، توسعه و تولید.

در بند ۴ ماده ۱ قانون نفت اصلاحی سال ۱۳۹۰ صنایع بالادستی چنین تعریف شده است: «کلیه مطالعات، فعالیت‌ها و اقدامات مربوط به اکتشاف، حفاری، استخراج، بهره‌برداری و صیانت از منابع نفتی، انتقال، ذخیره‌سازی و صادرات آن مانند پی‌جویی، نقشه‌برداری، زمین‌شناسی، ژئوفیزیک، ژئوشیمی، حفر و خدمات فنی چاه‌ها، تزریق گاز، آب، هوا و یا هر فعالیتی که منجر به برداشت بهینه و حداکثری از منابع نفتی گردد و نیز احداث و توسعه تاسیسات و صنایع وابسته، تحدید حدود، حفاظت و حراست آن‌ها برای عملیات تولید و قابل عرضه کردن نفت در حد جداسازی اولیه، صادرات، استفاده و یا عرضه برای عملیات پایین دستی را شامل شود». (روزنامه رسمی شماره ۱۹۳۳۰ مورخ ۱۳۹۰/۰۴/۲۳)

۲،۲ تعریف آلودگی ناشی از صنایع

بالادستی

گسترده‌ترین و خطرناک‌ترین نتیجه فعالیت‌های بالادستی صنعت نفت و گاز «آلودگی» است. بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۹۰ راجع به آمادگی، مقابله و همکاری در برابر آلودگی نفتی ناشی از صنعت بالادستی، «هرگونه اتفاق یا مجموعه‌ای از حوادثی که دارای منشا یکسان بوده و منجر به ریزش نفت شده یا ممکن است بشود و محیط زیست دریایی یا خطوط ساحلی یا منافع مربوط به یک یا چند دولت را مورد تهدید قرار داده و یا ممکن است مورد تهدید قرار دهد و مستلزم اقدام اضطراری یا

² Green Tax

¹ exploration & production (e&p)

لذا در پی جویی حکم شرعی آن باید علاوه بر تنقیح مناط آیات و روایات وارده، از ادله فقهی نیز بهره برد. در نتیجه می‌توان گفت وضع این مالیات در کشور با توجه به حدود اختیارات حاکم شرع و اثبات مشروعیت مالیات‌های حکومتی با استفاده از مبنای ولایت فقیه (رضایی، ۱۳۸۲، ص ۷۹)، بر مبنای اصل پرداخت آلوده ساز^۱ (Polluter pays principle)، یا از باب جبران ضرر و مسئولیت محض آلوده ساز و یا تعزیر قابل توجه است. از آنجا که به دلیل نوع و ماهیت مالیات سبز، مشروعیت مالیات به معنای عام با مشروعیت مالیات سبز ملازمت ندارد و با ارائه ادله فقهی و قانونی بر مشروعیت مالیات به طور عام نمی‌توان مشروعیت مالیات سبز را به اثبات رساند، اثبات آن نیاز به ادله و مبنای خاص خود دارد که در ادامه به بررسی و تبیین آن‌ها می‌پردازیم.

۴ ادله فقهی مالیات سبز

۱،۴ مفهوم مالیات سبز

اول: قاعده «لاضرر»

یکی از مبنای اصلی و دلایل مشروعیت وضع مالیات سبز قاعده «لاضرر» است. عمده دلیل قاعده لاضرر هم حدیث نبوی «لاضرر و لاضرار» است که در ضمن وقایع متعدد و به اسناد گوناگون از طریق اهل سنت و شیعه از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) روایت شده (ابن رجب حنبلی، ۱۴۰۷ق، ص ۳۲۸؛ کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۲۹۲) و مورد قبول فقها قرار گرفته است و اشکال در سند آن را روا نمی‌دارند. (خمینی، ۱۳۵۸، ج ۱، ص ۱۹) طبق نظر

بلکه (498; Bovenberg & Heijdra, 1988, pp.1-24 کارآیی امور مالی دولت را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهند. (Hansford, Hasseldine & Woodward, 2004, pp.196-210) و با کاهش درآمدهای مالیات‌های مخرب (مثل مالیات بر درآمد یا مالیات بر شرکت‌ها) مزیت مضاعف (شاهنوشی و مقیمی، ۱۳۹۴، ص ۳۷) بر بدنه دولت دارند.

۳ چالش مالیات سبز در فقه اسلامی

در تتبع امکان سنجی بررسی ابعاد این نوع مالیات به لحاظ فقهی باید گفت، اگرچه در خصوص اهمیت حفاظت از محیط زیست و منع از تخریب آن و ایجاد آلودگی، آیات و روایات متعددی در متون دینی وارد شده است ولی با توجه به تغییر ماهیت و کمیت و کیفیت آلودگی‌های زیست‌محیطی باید گفت که مسأله آلودگی-های زیستی صنعت بالادستی نفت و گاز و به تبع آن مالیات سبز (زیست محیطی) از مسائل مستحدثه (حدث موضوع‌ها فی عصور المتأخره) است. (سرخوش، پناهی و عباسی متقیان، ۱۳۹۷، ص ۱) بنابراین مالیات‌های دولتی در تامین درآمد دولت و کارکرد ابزار سیاست مالی آن در اقتصاد جدید و کمبود مقدار خمس و زکات با توجه به خروج برخی موارد زکات و گسترش وظایف دولت، اقتصاد اسلامی را به ویژه در فقه امامیه با مشروعیت وضع مالیات‌های حکومتی مواجه ساخته است. (هندی و زیاری، ۱۴۰۰، صص ۱۵۷-۱۵۸)

کند» یا «آسبی که به طبیعت وارد می‌شود، باید به گونه‌ای جبران شود». در حقیقت از پایه مالیات سبز، مفهوم مسئولیت، جبران خسارت و اصل پرداخت توسط آلوده کننده قابل استخراج است.

^۱ اساس مالیات سبز بر مبنای اصل «آلایند، پرداخت می‌کند» است. از این جمله‌ی کوتاه می‌توان به مفاهیم متنوعی دست یافت؛ مثل «کسی که محیط زیست یا طبیعت را آلوده می‌کند، باید به خاطرش هزینه پرداخت

مشهور، مفاد این حدیث نفی حکم ضرری است. (انصاری، ۱۴۱۴ق، ص ۱۱۶؛ نایینی، ۱۴۱۸ق، ج ۲، ص ۲۰۰؛ خویی، ۱۳۷۲ق، ج ۲، صص ۳۶۶ و ۴۳۹)

یعنی هر حکم اولیه‌ای که مستلزم ضرر باشد، با قاعده لاضرر برداشته می‌شود. لاضرر یک حکم ثانویه است که حاکم بر احکام اولیه ضرری است و به قول برخی محققان، نسبت به آن‌ها حق «وتو» دارد. (مطهری، ۱۳۸۸، ج ۳، ص ۱۱۷) در این جا در پی اثبات دو موضوع هستیم:

اولاً: وضع مالیات سبز مشروعیت دارد یا خیر؟

ثانیاً: آیا با استناد به قاعده لاضرر می‌توان ضرورت وضع مالیات سبز را اثبات کرد؟

در پاسخ به سوال اول باید گفت وضع مالیات اثبات حکم است نه نفی حکم. بنابراین، باید دید آیا قاعده لاضرر اثبات حکم هم می‌کند و بر احکام عدمی نیز حکومت دارد؛ یعنی اگر از نبودن حکمی در اسلام، ضرری بر کسی وارد شود، آیا لاضرر حکم به وجود آن می‌کند؟

مشهور فقها می‌گویند شأن قاعده لاضرر نفی حکم است از باب امتنان؛ اثبات حکم برخلاف امتنان بر عامل، زیان است و از این رو لاضرر جاری نمی‌شود هرچند به نفع زیان دیده باشد. مفاد لاضرر این نیست که هرگاه ضرری در خارج تحقق یافت، جبران آن واجب باشد، بلکه باید حکم ثابتی به نحو عموم وجود داشته باشد که برخی مصادیق آن ضرری باشد تا به قاعده لاضرر مرتفع شود. (رشتی، ۱۳۲۲ق، ص ۲۱؛ نجفی، ۱۴۱۵ق، ج ۳۷، ص ۴۰؛ غروی اصفهانی، ۱۴۱۹ق، ص ۳۶۳؛ خویی، ۱۳۷۲ق، ج ۳، ص ۱۳۰؛ نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۵۵؛ نایینی، ۱۴۱۸ق، ج ۱، ص ۳۸۳ و ج ۳، ص ۴۲۰) در مقابل، عده‌ای

از فقها برای ضمان مالی به قاعده لاضرر استناد کرده‌اند. (محقق اردبیلی، ۱۴۱۲ق، ج ۱۰، ص ۵۱۳؛ طباطبایی، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۳۰۲؛ وحید بهبهانی، ۱۴۱۷ق، ص ۶۱۴؛ مراغی، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۳۱۹) به این بیان که:

۱. در این موارد، موجب زیان را عامل زیان فراهم ساخته است نه شرع مقدس، اما عدم حکم به لزوم جبران آن، موجب ادامه و استمرار زیان می‌شود و این با نفی ضرر در محیط قانونگذاری تنافی دارد.

۲. حکم به ضمان عامل زیان برخلاف امتنان بر او نیست؛ زیرا خود باعث مسئولیت خویش شده است. در حقیقت، بی‌مبالاتی و بی‌احتیاطی او موجب ورود زیان به غیر شده است و شخص بی‌مبالات باید پاسخگوی رفتار خویش باشد.

۳. اگر شارع تنها به حرمت تکلیفی اکتفا کند و از نظر وضعی عامل زیان را مسئول نشناسد، عرفاً نقض اعلام پیشین مبنی بر نفی ضرر در حوزه تشریع است؛ زیرا فردی که اراده زیان رسانیدن به دیگران را دارد، همواره باید از عواقب اجتماعی رفتار خویش بیمناک باشد. برخورد پیغمبر اکرم با سمره بن جندب که مورد حدیث لاضرر است نیز شاهی بر این حقیقت است که اکتفا به حرمت تکلیفی موجب قطع ریشه فساد نمی‌شود.

۳. آنچه با لاضرر نفی می‌شود، تنها مجعولات نیست، بلکه مطلق هر آنچه در شریعت بدان عمل می‌شود، چه وجودی باشد و چه عدمی را دربر می‌گیرد.

همانطور که حکمت شارع نفی احکام ضرری را واجب کرده، همانطور جعل احکامی را که از نبود آن ضرر لازم می‌آید نیز واجب کرده است. افزون بر این، حکم عدمی خود مستلزم حکم وجودی است. برای مثال،

عدم ضمان منافع ازدست رفته مستلزم حرمت مطالبه آن است که این نیز ضرری است و نفی می‌شود. همچنین، از مورد روایت سمره استفاده می‌شود که پیغمبر اکرم (صلی‌الله علیه و آله)، آن فرد انصاری را بر کندن نخل سمره مسلط کرد به این علت که ضرر را نفی کند؛ زیرا عدم تسلط او بر این کار ضرر بود؛ همچنانکه تسلط سمره بر مالش و رفت و آمد در خانه انصاری بدون اذن او ضرر بود. (انصاری، ۱۴۱۴ق، ص ۱۱۹-۱۲۰)

۲. حکم تکلیفی به حرمت اضرار در بطن خویش، هم عذاب اخروی، هم عقوبت دنیوی به تعزیر و مانند آن و هم ضمان در موارد اتلاف را دربردارد و همه اینها سبب سازی برای جلوگیری از ایراد ضرر است. حدیث با بیان «لاضرر» بر نفی جعل حکم ضرری و با بیان «لاضرار» بر تحریم ضرر و تشریع مانعیت از وقوع آن در خارج و در بعضی موارد، رفع موضوع ضرر دلالت دارد. (حسینی سیستانی، ۱۴۱۴ق، ص ۱۵۰-۱۵۱)

بنابراین، محدود ساختن قلمرو حدیث با هدفی که از بیان آن وجود داشته است، سازگار نیست. محیط تشریع و قانونگذاری به جمیع شئون، محیط حکومت شرع مقدس است و همانطور که جعل قانون ممکن است برای فرد یا جامعه زیان باشد، سکوت و عدم جعل نیز چه بسا زیان و خسران وارد سازد. حکومتی که نظام جامعه و ملتی را به دست دارد، هرگونه سوءجریان در روابط حقوق اجتماعی، ناشی از عدم تدبیر اوست؛ خواه ناشی از وضع مقررات نامطلوب باشد یا ناشی از وضع نکردن مقررات و انجام ندادن پیش‌بینی‌های لازم باشد. افزون بر آن که، امر عدمی را می‌توان به امر وجودی برگرداند؛ زیرا عدم ضمان عبارت اخری برائت ذمه است و برائت ذمه امر وجودی است که بی تردید می‌تواند

مشمول لاضرر قرار گیرد و با آن برداشته شود. (محقق داماد، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۱۶۸) بنابراین مشروعیت وضع مالیات با این بیان از قاعده لاضرر اثبات می‌گردد.

فقه اهل سنت نیز در این مسیر گام برداشته است. قاعده «الضرر لایزال» که در کتاب‌های معتبر فقهی اهل سنت مورد بحث قرار گرفته، به این معنی است که هر ضرری باید جبران شود. (ابن نجیم، ۱۴۰۵ق، ص ۳۴، ماده ۲۰) مجله الاحکام العدلیه که بر نفی ضرر تصریح کرده نیز از قاعده لاضرر گرفته شده است. (کاشف الغطاء، ۱۳۵۹، ج ۱، ص ۲۴) بیشتر فقهای اهل سنت مفهوم قاعده را نهی از اضرار (حکم تکلیفی) دانسته‌اند و جبران ضرر را نتیجه طبیعی آن می‌دانند. (محمصانی، ۱۳۹۲ق، ج ۱، ص ۲۱۳) بنابراین، ملاک و معیار تنها نفی ضرر است. هرچه که عرفاً ضرر باشد باید جبران شود. ماهیت ضرر در اسلام نفی شده است. (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۱۹)

بنا بر این نظر، با توجه به اینکه فعالیت صنایع آلاینده بالادستی نفت و گاز برای جامعه مدنی ایجاد هزینه و ضرر بر محیط زیست و جامعه انسانی می‌کند، صاحبان آن نسبت به جبران آن مسئولیت دارند. براین اساس، آلوده ساختن محیط زیست و به خطر انداختن سلامت جامعه انسانی به واسطه فعالیت‌های آلاینده خاصه در محل برقراری این صنایع آلاینده، خواه خصوصی و خواه دولتی مصداق اضرار به غیر و افراد جامعه به شمار می‌رود که بر اساس قاعده لاضرر باید از آن اجتناب کرد و حق مردم را محترم شمرد. و چنانچه جلوگیری از فعالیت اقتصادی این صنایع آلاینده بالادستی نفت و گاز ممکن و معقول نیست با توجه به وابستگی اقتصاد کشور به این صنایع، دست کم دریافت مالیات از آنها می‌تواند جبرانی برای ضرر وارد شده باشد.

در مورد نسبت این قاعده با مسأله کنترل آلودگی‌ها و وضع مالیات سبز چند نکته درخور توجه است:

- اگرچه درباره مفهوم ضرر دیدگاه‌های متفاوتی بروز کرده است ولی به طور کلی پذیرفتنی است که ضرر در مورد نقصان در نفس و مال به کار می‌رود و آسیب‌های حاصل در محیط زیست جملگی بی‌واسطه یا با واسطه به این دو مقوله مربوط می‌شود.
- این قاعده به ضررهای شخصی اختصاص ندارد و شامل اضرار عمومی که اضرار وارد بر محیط زیست و جامعه انسانی از این سنخ است نیز می‌شود و حتی اهمیت ضرر عمومی به مراتب بیشتر از ضرر فردی است. در حقیقت این قاعده از قواعد حاکمه فقهی می‌باشد. (مطهری، ۱۳۸۰، ج ۱۹، ص ۱۲۲) لذا بر همین اساس حکومت قاعده لاضرر بر تمامی احکام و افعال است، به همین دلیل حتی در استفاده شخصی فرد و در محدوده مالکیت خصوصی خود نیز، فرد مطلق العنان نبوده و ملزم به رعایت حقوق محیط زیست می‌باشد. لذا قطعاً به طریق اولی بر حفظ محیط زیست به نحو عام و بر ضرر عمومی نیز حاکم خواهد بود.

- نظر به اینکه شمول این قاعده بر عدمیات است. (حسینی سیستانی، ۱۴۱۴ق، ص ۲۹۰؛ مکارم شیرازی، ۱۴۱۱ق، ص ۷۹۱) از جمله نتایج مترتب بر شمول قاعده بر عدمیات اثبات ضمان است. (حسینی سیستانی،

۱۴۱۴ق، ص ۲۹۳) قاعده لاضرر نه تنها مانع از اضرار به محیط زیست می‌شود، بلکه ضمان خسارت‌های ناشی از هرگونه اقدام تخریبی یا ترک اقدام اصلاحی را هم بر عهده خسارت زننده قرار می‌دهد. و همین امر دلیل محکم اثبات مالیات سبز در فقه است.

طرح سوال

آنچه در جمع بندی این قاعده مورد نظر است آن است که بنابر حکم اولیه، این قاعده به ممنوعیت هرگونه فعل و ترک فعل و همچنین قانونی می‌انجامد که دارای اثرات مخرب زیست محیطی باشد. اما سؤال این است که امروزه اولاً کمتر فعالیت تولیدی و خدماتی است که هیچ گونه اثرات منفی و آسیب زیست محیطی در پی نداشته باشد. ثانیاً در مورد محل بحث و فعالیت صنایع بالادستی قطعاً نه تنها اثرات منفی داشته بلکه در مناطق نفت خیز عامل مرگ و میر موجودات زنده و مسبب ایجاد بیماری‌های لاعلاج به دلیل تخلیه پسماند ناشی از این فعالیت‌ها در آب و خاک مناطق نفت خیز شده است. (البته با توجه به این نکته که آلودگی فزاینده این صنایع محدود به مکان خاصی نبوده و قابلیت انتقال به سایر مناطق را دارند) لذا آیا باید غالب فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی و خدماتی تعطیل گردد؟

در پاسخ باید گفت:

در تعدیل حکم این قاعده اولاً باید گفت که معنای ضرر معنایی عرفی است و لذا اگرچه به لحاظ عملی اقدامی موجب ضرر شود ولی در صورتی که ضرر به گونه‌ای قابل چشم پوشی باشد که تلقی عرف به رغم اطلاعات کافی و عدم جهل نسبت به موضوع، آن را ضرر

نپندارد، مشمول ممنوعیت این قاعده نمی‌گردد. اما این پاسخ در خصوص فعالیت‌هایی است که ضرر ناشی از آن‌ها قابلیت ضرر پنداشتن به معنای امروزی و در محدوده تحقیق نداشته، به عنوان مثال امروزه استفاده از خودروی شخصی که آلاینده‌های آن در حد استاندارد و معمول سایر خودروهای شهر است را عرف ضرر نمی‌پندارد. اگرچه در صورتی که برآیند آلاینده‌های هزاران خودرو موجب آسیب‌های جدی به محیط زیست گردد، حکومت می‌تواند آن را به نوعی محدود کند. (سرخوش و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۷) اما در خصوص صنایع بالادستی آلاینده محیط زیست این پاسخ و توجه به ضرر عرفی، وافی به مقصود نبوده و قابلیت انطباق نداشته است. ضمن اینکه با توجه به وابستگی اقتصادی به صنایع نامبرده امکان محدود کردن فعالیت آلاینده کنندگان این حوزه را ندارد. لیکن می‌توان گفت: توجه همزمان به قاعده مصلحت و منع از اختلال نظام، در کنار این حکم موجب خواهد شد که به عنوان مثال در صورتی که انجام یک فعالیت صنعتی با مصلحتی که از نقطه نظر حاکم اسلامی دارای اهمیت بیشتری می‌باشد تعارض پیدا نماید، تشخیص حکم صحیح می‌بایست با دقت توأمان به قواعد لاضرر (مثل کنترل آلاینده‌گی از طریق وارد کردن تکنولوژی‌های پاک) و مصلحت و منع از اختلال نظام، با تعهد به جبران ضرر و زیان ایجاد شده که موجب ضمان است، از طریق وضع مالیات صورت گیرد.

دوم: قاعده «اتلاف و تسبیب»

قاعده اتلاف که رابطه تنگاتنگی با قاعده لاضرر نیز دارد، از جمله قواعد اصطیادی فقهی است. به این معنا که مستند به روایت خاصی نبوده و از مضمون

مجموعه‌ای از آیات مانند آیه ۱۹۴ سوره بقره که می‌فرماید: «الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ» و آیه ۱۲۶ سوره نحل که می‌فرماید: «وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ» و روایاتی از جمله حدیث مشهور: «من أُلِفَ مال الغیر فهو له ضامن»، برداشت می‌گردد.

قاعده اتلاف همچنین با قاعده تسبیب رابطه نزدیکی دارد و به بیانی هر دو یک قاعده ولی با دو نوع ظهور هستند. مال در صورتی که به مباشرت فرد تلف گردد، اتلاف و اگر با سبب شدن وی از بین برود، تسبیب است. اتلاف به معنای از بین بردن و نابود کردن مال می‌باشد که در ابواب مختلف فقهی موضوعیت داشته و به همین دلیل از قواعد پرکاربرد فقهی می‌باشد. (بهرامی احمدی، ۱۳۸۸، ص ۵۵) حکم اولی در اتلاف مال دیگری از جهت تکلیفی، حرمت و از جهت وضعی ضمان است. (مصطفوی، ۱۴۲۱ق، ص ۲۰) قاعده تسبیب نیز مبتنی بر برخی روایات است؛ مانند: «کل شیء یضر بطریق المسلمین فصاحبه ضامن لما یصیبه» (کلینی، ۱۳۸۸ق، ج ۳۵؛ صدوق، بی تا، ج ۴، ص ۱۵۵) و «من حفر بئرا فی غیر ملکه کان علیه ضمان» (کلینی، ۱۳۸۸ق، ج ۷، ص ۳۴۹؛ صدوق، بی تا، ج ۴، ص ۱۵۳). بر اساس این قاعده، هر اقدامی که به طور غیرمباشر موجب تخریب آلودگی و از حیز انتفاع خارج شدن عناصر محیط زیست شود، ضمان آور خواهد بود. نکته قابل توجه آنکه، این قاعده نقش‌های تسبیبی ناشی از ترک فعل را هم دربر می‌گیرد (محقق داماد، ۱۳۸۱، ص ۱۲۰). برای مثال، اگر اقدام نکردن به موقع اشخاص یا نهادهای مسئول سبب

آن، ضمانت بر عهده فرد آلوده کننده ثابت خواهد بود. (خمینی، ۱۳۸۵ق، ج ۲، ص ۱۸۰) در خصوص مالیات سبز نیز همانطور که ذکر شد، نرخ بهینه این مالیات، معادل هزینه اجتماعی حاصل از فعالیت دارای اثرات جانبی زیست محیطی است و لذا می‌توان این نرخ را معادل با ارزش دانست و ثانیاً در همه موارد حکومت وظیفه پیگیری و مطالبه این جبران را بر عهده دارد.

چهارم: قاعده «من له الغنم فعليه الغرم»

عبارت ذکر شده در مصادر حدیثی عامه و امامیه وارد نشده است، اما فحوای آن با عبارات مشابه در حدیث سعید بن مسیب از ابی هریره از پیامبر اکرم (ص) تجسم یافته است. به اعتبار این روایت از منظر شیعی خدشه‌ای وارد نبوده و مورد استناد قرار گرفته است. (موسوی، ۱۴۱۴ق، ص ۳۷۹؛ طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۲۶) براساس این حدیث منافع (غنم) مال مورد رهن در مالکیت راهن است چرا که خسارات و مخاطرات (غرم) مال مورد رهن را متقبل می‌شود. (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۲۵۷) همچنین برای اثبات این قاعده به موثق اسحاق بن عمار استناد شده است (طباطبایی یزدی، ۱۳۷۰، ج ۲، ص ۵۶) و می‌توان به روشنی ملازمه نفع و مخاطره را از آن برداشت نمود. (کریمی و همکاران، ۱۳۹۷، صص ۲۴۲-۲۴۳) این قاعده در راستای قواعد فقهی بالا قرار داشته و می‌تواند مبنای دیگری برای اصل پرداخت آلوده ساز باشد. مطابق این قاعده فقهی هر کس را که غنیمتی هست غرامت هم برای اوست. منطق این قاعده بر این نکته مبتنی است که هر شخصی در هر جریانی اعم از تولید یا مصرف نفعی را کسب کند بایستی هزینه‌ها و خسارات وارده از قبل آن را نیز متقبل گردد. لذا بهره‌برداران صنعت بالادستی نفت و گاز خواه بخش

خسارت‌های زیست محیطی و از بین رفتن ذخایر محیط زیست شود، به حکم این قاعده، مسئولیت جبران خسارت بر عهده مسبب خواهد بود.

بنابراین می‌توان حیثیت مالیات سبز در چارچوب قاعده اتلاف را این گونه بیان نمود که نظر به اینکه ماهیت اصلی مالیات سبز جبران آسیب‌های وارده از صنایع بالادستی به محیط زیست است لذا به استناد قاعده اتلاف و تسبیب مشروعیت داشته و مبنای وضع این نوع مالیات است.

سوم: قاعده «ضمان ید»

این قاعده برگرفته از بنای عقلاء، سیره متشرعه و حدیث «علی الید ما أخذت حتی تؤدی» می‌باشد. (متقی هندی، بی تا، ج ۵، ص ۳۳۷) برخی مفاد حدیث را جعل حکم تکلیفی دانسته‌اند که بدین وسیله شارع وجوب حفظ مال و رد آن را در صورت استیلا گوشزد می‌کند. ولی طبق نظر مشهور شارع به موجب این حدیث، ضمانت مالی را که مورد استیلا قرار گرفته بر عهده مستولی قرار داده است. از کاربردهای مشخص فقهی این قاعده در حفاظت از محیط زیست می‌توان برای نمونه به فتوای امام خمینی (ره) در رابطه با مصرف بی‌رویه آب و برق بر خلاف مقررات دولت اسلامی که از نظر ایشان موجب ضمان می‌باشد را ذکر کرد: «زیاده روی به نحو غیرمعارف حرام است و در صورتی که موجب اتلاف و ضرر باشد موجب ضمان است». (خمینی، ۱۳۷۰، ص ۵۴۹) بر اساس این قاعده بدیهی است که در صورت استیلا بر منابع محیط زیست، باید در راستای حفظ آن کوشید و تولید هرگونه آلاینده که موجبات ضرر و زیان بر محیط زیست را فراهم آورد، در صورت هرگونه آسیب و ایراد و نقص، ارزش و در صورت تلف و انهدام

خصوصی و خواه دولت که به نوعی با بهره مندی از منابع طبیعی به تولید محصولات می‌پردازند، مشمول این حکم از ضمانت شرعی هستند و مکلف به جبران مافات از جمله، از طریق مالیات سبز می‌باشند.

۲،۴ حکم حکومتی

بنا بر نظر فقهای شیعه، حق ولایت بعد از ائمه و در زمان غیبت، به فقهای جامع الشرایط داده می‌شود (خمینی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۰۰) که از آن به ولایت فقیه تعبیر می‌شود. نتیجه ثبوت ولایت این است که ولی با رعایت مصلحت مولی علیه یعنی افراد جامعه اسلامی، می‌تواند در اموال آنان تصرف کند. شهید صدر در استدلال به آیه «اولی الامر» (نساء/۵۹) برای ولایت فقیه می‌گوید: «در پرتو این نص، حد و مرز قلمرو ترخیص که گنجایش اختیارات والیان امر را داراست، هر عملی را که اولاً و بالذات از نظر شرع مباح است، دربرمی‌گیرد. پس هر فعالیت و عملی که نص شرعی بر حرمت یا وجوب و... آن دلالت نکند، بر ولی امر جایز است تا صفت ثانوی به آن بدهد. (صدر، ۱۴۰۳ق، صص ۳۸۱ و ۶۸۹)

حکم حکومتی در واقع، اختیاری است که اسلام به واسطه وحی به پیغمبر اکرم در اداره جامعه اسلامی اعطا کرده است. این اختیار از پیغمبر (ص)، به امام (ع) و از امام به حاکم شرعی مسلمانان منتقل می‌شود. (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲، صص ۹۱ و ۹۴) حکومت اسلامی در شرایط و نیازمندی‌های جدید می‌تواند با توجه به اصول و مبانی اساسی اسلامی، یک سلسله مقررات وضع کند که در گذشته موضوعاً منتفی بوده است. اختیارات قوه حاکمه اسلامی شرط لازم حسن اجرای قوانین آسمانی و حسن تطبیق با مقتضیات زمان و حسن تنظیم برنامه‌های مخصوص هر دوره است. (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۶۵)

مسئله مالیات که از اول یک موضوع متغیر و از اختیارات حکومتی است. حاکم شرعی می‌تواند در هر زمان برای هر چیز طبق مصلحتی که ایجاب می‌کند، مالیات وضع کند. (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۶۳) همان طور که در باب مجازات‌های شرعی، مجازات ثابت (حد) و متغیر (تعزیر) وجود دارد و تعیین مجازات متغیر با حاکم شرعی است، مالیات نیز به دو گونه ثابت و متغیر وجود دارد که متغیر آن بسته به نظر حکومت است. (مطهری، ۱۳۸۹، ص ۱۸۷) به هر روی، دیدگاه‌های فقیهان معاصر حاکی از جواز گرفتن مالیات در دولت اسلامی و وجوب پرداخت آن توسط مؤدیان است. همچنین، با تصویب قانون مالیات بر ارزش افزوده و وضع مالیات و عوارض سبز در ماده ۲۷ این قانون در مجلس شورای اسلامی و تأیید شورای نگهبان، مشروعیت آن اثبات می‌شود و التزام به آن واجب و لازم است.

نرخ مالیات و عوارض سبز و مبلغی که آلوده‌ساز ملزم به پرداخت آن است می‌تواند از باب تعزیر نقدی و تنبیه فرد آلوده‌کننده در نظر گرفته شود. (سرخوش و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۳)

۳،۴ سیره عقلا

درباره حجیت بنای عقلا در نظام حقوقی اسلام سه مبنا وجود دارد:

۱. طبق نظر مشهور فقها، سیره و بنای عقلا به شرط احراز عدم ردع از ناحیه شارع حجت است و لازمه این موضوع این است که سیره در مرآی و منظر شارع واقع شده و مورد تأیید وی باشد. بر این مبنا، بنای عقلا کاشف از سنت معصوم است. (عراقی، ۱۴۱۷ق، ج ۳، ص ۱۳۸؛

حائری یزدی، بی تا، ج ۲، ص ۲۳۹؛ نایینی، ۱۳۷۳، ج ۳، ص ۱۹۳

۲. بنابر نظر دیگر، در حجیت بنای عقلا کافی است ردع و منعی از سوی شارع به ما نرسیده باشد. همین به معنای موافقت شارع با سیره و بنای جاری است. در این مبنا نیز بازگشت حجیت بنای عقلا به سنت است و در هر حال بنای عقلا حجیت ذاتی ندارد، اما نظر شارع بر حسب طبع اولی با تمام بناهای عقلا که ناشی از فطرت اجتماعی عقلایی است، همسوست. از این رو وجود بنای عقلا در زمان شارع و در مرآی و منظر شارع بودن، در حجیت شرط نیست و اصل بر موافقت شارع با تمام بناهای عقلاست مگر اینکه نظر مخالف شارع در آن، خصوص اثبات و احراز شود. (مازندرانی، بی تا، ص ۳۹۹؛ اصفهانی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۳۳ و ۳۲۰ و ج ۳، صص ۶ و ۱۲؛ مغنیه، بی تا، ص ۲۲۲؛ موسوی بجنوردی، ۱۳۸۰، صص ۱۵۵-۱۵۶)

۳. گروهی دیگر از فقها، حجیت بنای عقلا را به حکم عقل ارجاع می‌دهند. مطابق این مبنا، علت حجیت بنای عقلا کاشفیت آن از حکم عقل است و بنای عقلا، طریقی برای رسیدن به حکم عقل است. از این رو وقتی عقلای عالم با عقل خود روایی یا ناروایی عملی را درک کردند، قهراً شارع نیز که خود رئیس عقلاست، همان حکم را خواهد داشت. بر این مبنا نیز بنای عقلا خود موضوعیت ندارد، اما اساس و مستند اعتبار آن سنت نیست، بلکه حکم بدیهی عقل - به عنوان یکی از منابع احکام است. (آشتیانی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۷۱ و ج ۳، ص ۵۳؛ بروجردی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۴۱)

بنابر نظر اول، معاصرت بنای عقلا با معصوم (علیه السلام) شرط است و از این رو در مسائل مستحدثه نمی‌توان به بنای عقلا استناد کرد، اما بر مبنای دوم با توجه به اینکه شارع حیثیت عاقلیت نیز دارد و رئیس عقلاست، روش او با سیره عقلا یکی است و نمی‌تواند مصالح و مفاسد عقلایی را نادیده بگیرد و برخلاف آن حکم کند. در نتیجه، نیازی به همزمانی سیره عقلا با زمان شارع نیست و در مسائل مستحدثه نیز می‌توان به سیره عقلا استناد کرد؛ همچنان که حسب مبنای سوم، فرقی بین بنای مستحدثه و متصل به زمان معصوم (علیه السلام) نیست. (حسین‌نژاد، ۱۳۹۶، صص ۵۰-۵۱)

از آنجا که مالیات بر آلاینده‌گی از مسائل مستحدثه است، برای مشروعیت آن بر مبنای اول نمی‌توان به بنای عقلا استناد کرد، اما مطابق مبنای دوم با نظر به نبود دلیل خاص شرعی در منع از چنین سیره‌ای و طبق مبنای سوم از حیث معاضدت سیره عقلا توسط دلایل عقلی بیان شده، می‌توان برای مشروعیت این نوع مالیات به سیره و بنای عقلا استناد کرد، اما آیا چنین اتفاق نظری بین عقلا ثابت است؟

پاسخ کارشناسان اقتصادی به این پرسش مثبت است. تقریباً تمام کارشناسان مطلع نسبت به مسائل اقتصادی و مالیاتی و زیست محیطی معتقدند که مالیات سبز که بر انواع آلودگی‌های زیست محیطی اعمال می‌شود به دلیل کاهش هزینه‌های ناشی از آلودگی‌ها باعث افزایش شاخص‌های سلامت بشر و رفاه عمومی می‌شود. مطالعه انجام شده نشان داد که استفاده از چنین مالیات‌هایی به عنوان ابزار سیاست مالی در جهت کاهش و کنترل آلودگی‌های زیست محیطی می‌تواند از یک سو با اخذ هزینه، پیامد منفی خارجی ایجاد شده را کاهش دهد و

از طرف دیگر با استفاده از این هزینه در جهت کاهش آلودگی‌ها منافع زیادی را به دنبال داشته باشد. این مالیات‌ها علاوه بر تامین مالی دولت از مسیر سالم موجب حفظ بستر لازم برای توسعه بالنده کشور می‌شود با استفاده از چنین مالیات‌هایی به جای مالیات بر حقوق و دستمزد می‌توان بیکاری را کاهش داده و نیز با معافیت بخشی از مالیات‌های وضع شده دیگر بر شرکت‌هایی که از وضع مالیات زیست محیطی بیشتر متضرر شده‌اند از بخش صنعت حمایت نمود. (رسمی و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۳۹)

در هر حال مالیات سبز، شروعی برای استفاده درست از مالیاتی است که هدفش تنظیم‌گری، افزایش عدالت اجتماعی و کاهش آلودگی ناشی از صنایع بالادستی است. این مالیات، مالیات متعارفی در عمده کشورها شمرده و به صورت سالانه دریافت می‌شود. بیشتر کشورهای توسعه یافته دنیا در حال ارتقای نظام مالیاتی خود هستند، اما در کشور ما بنا به دلایل مختلفی (که بعداً خواهد آمد) این ابزار تأثیرگذار در راستای کنترل و کاهش آلودگی و رفاه شهروندان، ناکارآمد عمل کرده است.

۴،۴ حکم عقل

در تعریف دلیل عقلی گفته‌اند دلیل عقلی، دلیلی است که از مقدمات عقلی ترکیب شده و به تبع آن، نتیجه نیز عقلی است. (مظفر، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۱۸۹) «عقل» در مقابل «نقل»، از منابع شناخت و معارف بشری است. (ولایی، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۲۳۹) فقهای اسلام عقل را جزو منابع و مدارک احکام شمرده‌اند و میان عقل و شرع رابطه ناگسستگی به نام «قاعده ملازمه» قائل هستند. عقل در فقه اسلامی هم می‌تواند، قانون شرع را کشف کند، محدود

کند یا تعمیم بدهد و هم می‌تواند در استنباط از دیگر منابع و مدارک مددکار خوبی باشد.

حق دخالت عقل از آنجا پیدا شده است که مقررات اسلامی با واقعیت زندگی سروکار دارد. اسلام برای تعلیمات خود رمزهای مجهول حل نشدنی آسمانی قائل نشده است. احکام اسلامی با مصالح و مفاسد واقعی رابطه علی و معلولی دارد و از این نظر می‌شوند. این جنبه سبب شده است که باب مخصوصی در فقه اسلامی به نام باب «تزامم» یا «اهم و مهم» باز شود و کار فقها و کارشناسان اسلامی را در موارد برخورد و اجتماع مصالح و مفاسد گوناگون آسان کند. اسلام خود اجازه داده است که علمای امت به کمک عقل درجه اهمیت مصلحت‌ها را بسنجند و مصالح مهم‌تر را ترجیح دهند و خود را از بن بست خارج کنند؛ البته منظور، حکم یقین‌آور عقل است که به همراه علم حاصل می‌شود نه عقل مستقل از علم (مطهری، ۱۳۷۷، صص ۵۸-۵۹ و ۶۳-۶۴) و نه عقل هرکس و هرجا. حکم عقل مانند دیگر مسائل باید با روش علمی به دست آید. تشخیص موضوعات با کارشناسان است و به مجتهد مربوط نمی‌شود. (مطهری، ۱۳۷۶، ج ۲، ص ۶۷) وقتی عقل به کمک علم به مفسده‌ای لازم الاحتراز مثل ضرر دست یافت، حکم به حرمت عمل در آن باره می‌کند (مطهری، ۱۳۸۸، ص ۵۲) ولو اساساً در قرآن، سنت و کلمات علما یک کلمه هم در این باره نیامده باشد. (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۳۰) براین اساس می‌توان برای اثبات مشروعیت «مالیات سبز» به دلیل «عقل» استناد کرد. دلایل عقلی مثبت لزوم وضع و اخذ مالیات سبز را در ذیل می‌توان مشاهده کرد.

۱,۴,۴ کمک به سیاست‌های مالی دولت

در واقع مالیات‌های زیست محیطی نه تنها اثرات خارجی را اصلاح می‌کنند بلکه درآمدها را نیز افزایش می‌دهند، بنابراین از این نظر یک مزیت مضاعف محسوب می‌شوند. این درآمدها می‌توانند جهت حذف یا جلوگیری از افزایش سایر مالیات‌ها استفاده شوند تا کسری بودجه را کاهش و برای پرداخت‌های مربوط به کالاهای عمومی یا اهداف بازتوزیعی به کار روند. به‌طور همزمان، اثر متقابل بین مالیات‌های زیست محیطی و مالیات‌های موجود (مالیات بر حقوق و درآمد) به طور قابل توجهی هزینه کارایی مالیات‌های زیست محیطی را افزایش می‌دهند. نقش افزایش دهنده درآمد توسط مالیات‌های زیست محیطی که یک دلیل مهم برای اجرای چنین مالیات‌هایی است نخستین بار در ادبیات «منفعت مضاعف» آمده است. این ایده ساده بدین معنی است که اگر درآمد حاصل از مالیات‌های زیست محیطی بتواند کاهش نرخ مالیات‌های اختلال را مانند مالیات بر درآمد موجود را جبران کند، منافع حاصل از کارایی را نیز به سایر مزایای مالیات‌های زیست محیطی اضافه می‌کند. اصطلاح «منفعت مضاعف» به این ادعا اشاره دارد که مالیات‌های زیست محیطی، کارایی اقتصادی را از دو کانال مجزا شامل اصلاح هزینه‌های خارجی و نیز افزایش درآمد- با جبران درآمد از بین رفته ناشی از قطع مالیات‌های دیگر بهبود می‌دهد. (اسکندری و همکاران، ۱۳۹۹، ص ۳۷)

۲,۴,۴ توسعه عدالت اجتماعی

یکی از مهم‌ترین اهداف دریافت مالیات، اجرای عدالت اجتماعی، کاهش ضریب جینی و نیز تأمین مالی اقشار آسیب پذیر است. دولت می‌تواند از درآمد حاصل از

مالیات سبز در راستای تأمین رفاه مناطق آلاینده و اقشار آسیب دیده و آسیب پذیر جامعه محل بحث استفاده کند. این چرخه یعنی درآمدزایی دولت از طریق آلاینده سازان و هزینه آن به سود مردم مناطق آسیب دیده و ایجاد خدمات رفاهی برای افرادی که جزو دهک‌های پایین درآمدی در این مناطق هستند، به برقراری عدالت اجتماعی کمک می‌کند. جالب اینکه، اهداف اولیه پیشبرد این سیاست در چگونگی هزینه کرد درآمدهای آن، این طرح را در راستای عنصر عدالت اجتماعی به تصویر می‌کشد. ماهیت قوانین متضمن این نوع مالیات، حاوی مصرف این نوع مالیات در جهت سازندگی از قبیل آب شرب، جاده‌های روستایی، ساماندهی حاشیه نشینی و پیشرفت و آبادانی مناطق آلاینده می‌باشد. از سویی اخذ مالیات سبز از واحدهای آلاینده بالادستی نفت و گاز، در طولانی مدت با جلوگیری از بهره برداری با تکنولوژی‌های آلاینده، به استفاده از تکنولوژی‌های پاک منجر می‌شود. درحقیقت، اخذ این مالیات، آلوده سازان صنعتی به ویژه صنایع بالادستی را به سمت تکنولوژی‌های و سازه‌های کمترآلاینده سوق می‌دهد و منجر به تسهیل شرایط رفاهی و کاهش اثرات زیان بار آلاینده‌های صنعتی برای مردم بومی مناطق آلاینده می‌شود. (شاهنوشی و مقیمی، ۱۳۹۵، ص ۳۹)

۵ ادله قانونی مالیات سبز

مبانی قانونی- توجیهی مشروعیت مالیات سبز، در سه اصل «پرداخت توسط آلوده‌کننده» (Polluter Pays Principle)، اصل «توسعه پایدار» و اصل «عدالت بین‌نسلی» خلاصه می‌گردد:

اول: اصل پرداخت آلوده ساز

OECD اولین نهاد بین المللی بود که در سال ۱۹۷۲ تعریف اصل پرداخت آلوده ساز را به عنوان «هزینه‌های پیشگیری و کنترل آلودگی توسط مقامات دولتی بر عهده آلاینده» اتخاذ کرد. طبق توصیه نامه شماره ۱۲۸،۷۲ مورخ ۲۶ مه ۱۹۷۲، «آلوده ساز هزینه‌های مربوط به اقدامات کاهش و کنترل آلودگی را که توسط مقامات دولتی سیاست گذاری شده است، متحمل می‌شود تا محیط زیست در شرایط قابل قبولی باقی بماند. بهای تمام شده این کالاها و خدماتی که منبع آلودگی در تولید و مصرف هستند، نباید با یارانه‌هایی همراه باشد که منجر به تحریف در تجارت و رقابت بین المللی شود.» (أشرف عرفات، ۲۰۰۶م، ص ۵۵).

همچنین در کنفرانس ریودوژانیرو در سال ۱۹۹۲ تحت اصل ۱۶ به تعریف اصل پرداخته شده است، مقرر می‌دارد: «که آلوده سازان باید بار مالی را در سطح بین المللی متحمل شوند.» (عامر محمود طراف، ۱۹۹۸م، ص ۹۳) قانونگذار فرانسوی نیز بر اساس قانون ۲ فوریه ۱۹۹۵، معروف به قانون بارنی اعلام کرد که: «اصل پرداخت آلاینده به این معنی است که آلوده ساز هزینه‌های ناشی از اقدامات کاهش و کنترل آلودگی را متحمل می‌شود.» (زید المال صافی، ۲۰۱۳م، ص ۴۱۹)

در قوانین ما، اصل ۴۰ قانون اساسی یکی از پیش فرض‌های اساسی مقبولیت و مبنای اساسی مشروعیت قانونی مالیات سبز است. شارع در این اصل اعلام می‌نماید: «هیچ کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد.» به این مفهوم که هرکس ضرری به غیر رساند ذمه‌اش مشغول خواهد بود. لذا بدو ملاحظه می‌گردد که محتوای

اصل فوق از مدلول و سیاق قانون اساسی قابل استنتاج است.

اصل ۵۰ قانون اساسی نیز به صراحت تجلی این مبنا و توجیه قانونی است که مقرر می‌دارد: «در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.» لیکن تسخیر واقعی این اصل را می‌توان در دسته قوانین تنفیذی بین المللی مشاهده کرد. به طور مثال بند ب ماده ۵ کنوانسیون چارچوب حفاظت از محیط زیست دریای خزر از جمله اصول تصریحی جهت نیل به اهداف کنوانسیون و اجرای مفاد آن اصل پرداخت توسط آلوده کننده که به موجب آن «آلوده کننده هزینه‌های آلودگی از جمله پیشگیری، کنترل و کاهش را بر عهده می‌گیرد» را ذکر نموده است و در ماده ۲۹ نیز با عنوان «مسئولیت و جبران خسارت، طرفین متعاقدين را متعهد به گسترش قواعد و آیین‌های مناسب در ارتباط با مسئولیت و جبران خسارت وارده به محیط زیست دریای خزر نموده است.» البته مفاد ماده ۱۸ قانون مدیریت پسماند و ماده ۴ آیین نامه آن یا ماده ۳ آیین نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی، هرچند به نحو غیرمستقیم ولی ضامن جبران خسارت ناشی از آلودگی با کمک ابزارهای سبز همچون مالیات سبز است.

توجیه مالیات سبز:

ممنوعیت آلاینده‌گی صنعت بالادستی: مالیات سبز به این اصل متکی است که هرگونه آسیب به محیط‌زیست

اشاره دارد. قانون اساسی در اصل ۵۰ اعلام می‌نماید: «حفاظت از محیط زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.» برای دستیابی به هدف قانونگذار در این اصل، همه افراد جامعه، به ویژه دولت، مسئول حفظ محیط زیست هستند. لیکن دولت به عنوان نماینده عمومی باید اقداماتی جدی برای حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست در راستای تأمین توسعه پایدار انجام دهد. این مسئولیت به معنای مدیریت مناسب منابع، جلوگیری از آلودگی، حفظ تنوع زیستی و اجرای سیاست‌های زیست‌محیطی است.

در این راستا، یکی از سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های مهم دولتی پی‌ریزی خط مشی سبز با به کارگیری ابزارهای مالی است. لذا با توجه به وابستگی کشور ما به صنعت بالادستی نفت و گاز مالیات سبز به واسطه کاربری بالایی که دارد می‌تواند بهترین ابزار در برآوردن هدف قانونگذار باشد.

سوم: اصل عدالت بین نسلی

عدالت بین نسلی که با مسئولیت بین نسلی همراه است، بر این مبنا استوار است که منابع و مواهب طبیعی، باید به گونه‌ای توسط نسل فعلی استفاده شود که به نیاز نسل‌های آینده جهت حفظ و تداوم حیاتشان آسیبی وارد نسازد؛ لذا استفاده از مواهب طبیعی همان طور که حق نسل‌های گذشته بوده نیز حق نسل حاضر و نسل‌های آینده است (See: Weiss, 1990, P. ۲۰۰۰) با مطرح شدن توسعه پایدار به عنوان توسعه‌ای که نیازهای نسل کنونی

باید توسط آلوده‌کنندگان جبران شود. این نوع مالیات می‌تواند هزینه‌های اجتماعی و اقتصادی ناشی از آلودگی را به عهده تولیدکننده و مصرف‌کننده بگذارد.

ایجاد انگیزه: افزایشی بودن مبالغ مالیات سبز با اتکا بر اصل فوق، انگیزه‌ای ایجاد می‌کند تا آلوده‌کنندگان به کاهش آلودگی و استفاده از فناوری‌های پاک‌تر روی آورند و از انرژی‌های تجدیدپذیر و منابع پاک استفاده کنند.

توزیع عادلانه بار مالی: اگر هزینه‌های آلودگی بر عهده آلوده‌کنندگان باشد، این مسئله کمک می‌کند تا بار اقتصادی حفاظت از محیط‌زیست به‌دقت تقسیم شود.

دوم: اصل توسعه پایدار

حق توسعه در سال ۱۹۸۶ توسط سازمان ملل متحد در اعلامیه حق توسعه متولد شد که در قطعنامه ۱۲۸/۴۱ مجمع عمومی سازمان ملل به تصویب رسید. ماده ۱ این اعلامیه می‌گوید: «حق توسعه یک لاینفک بشری است که به موجب آن هر فرد و تمامی ملت‌ها حق دارند در توسعه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی شرکت کنند، به آن کمک کنند و از آن بهره‌مند شوند... و حق لاینفک خود از طریق حاکمیت کامل بر تمام ثروت‌ها و منابع طبیعی اعمال نمایند.» اصل اول اعلامیه ريو توسعه پایدار را عبارت می‌داند از: «توسعه‌ای که نیازهای حال را برآورده می‌کند بدون آنکه توانایی نسل‌های آینده را در برآورده کردن نیازهای خود به خطر بیندازد» (Strange, Bayley, 2008, 24). و این مفهوم در چارچوب زیست‌محیطی به معنای تأمین نیازهای حال و آینده بدون آسیب به منابع طبیعی و اکوسیستم‌ها تعریف می‌شود. این مفهوم به‌طور خاص به توازن بین رشد اقتصادی، حفاظت از محیط‌زیست و عدالت اجتماعی

حق همه مردمان نسل حاضر برای دسترسی منصفانه به منابع طبیعی زمین اشاره دارد.

در راستای توجه به اصل عدالت بین نسلی بند دوم این ماده نیز ضمن اشاره به حق نسل حاضر برای استفاده و بهره مندی از منابع زمین بر تعهد و مسئولیت آنان برای حفظ این منابع به نفع نسل‌های آینده بشر تأکید می‌کند. بند سوم نیز مقرر می‌دارد که حق بر توسعه باید به گونه‌ای اعمال شود که نیازهای توسعه و محیط زیست نسل‌های کنونی و آینده را به صورت پایدار و عادلانه برآورده سازد (میر محمدی و جهانی پور، ۱۳۹۶، ص ۸۰۱)

در باب توجه مشروعیات مالیات سبز با مبنای عدالت بین‌نسلی باید خاطر نشان کرد که این دو مفهوم مرتبط و مکمل هم هستند. مالیات سبز به عنوان ابزاری برای تحقق عدالت بین‌نسلی عمل می‌کند، زیرا به حفاظت از منابع طبیعی، کاهش آلودگی، و تأمین منابع مالی برای حفاظت از محیط‌زیست کمک می‌کند. مالیات سبز می‌تواند رفتار تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان را به سمت فعالیت‌های سازگار با محیط‌زیست تغییر دهد، که این امر به ایجاد یک اقتصاد پایدارتر و عادلانه‌تر برای نسل‌های آینده کمک می‌کند. به طور مثال با وضع مالیات بر انتشار گازهای گلخانه‌ای، شرکت‌ها تشویق می‌شوند تا از سوخت‌های فسیلی کمتری استفاده کنند و به سمت انرژی‌های تجدیدپذیر روی آورند. این امر به کاهش تغییرات آب و هوایی کمک می‌کند و از حقوق نسل‌های آینده برای داشتن یک محیط‌زیست سالم محافظت می‌کند. ضمن اینکه درآمد حاصل از مالیات سبز می‌تواند برای سرمایه‌گذاری در پروژه‌های زیست‌محیطی استفاده

را بدون اینکه خللی در توانایی نسل‌های آینده برای رفع نیازهایشان وارد کند (کیس، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۹۹) برآورده می‌سازد، عدالت بین نسلی در استفاده از مواهب طبیعی مدنظر قرار می‌گیرد و از حق نسل‌هایی که هنوز به دنیا نیامده‌اند حمایت می‌شود. نکته مهم و اساسی آن است که هر جا از توسعه پایدار سخن گفته می‌شود در کنار آن حقوق نسل‌های آینده و رعایت عدالت بین نسلی مطرح می‌شود. چنانکه قبلاً اشاره شد، اعلامیه ریو ضمن یادآوری اینکه فرایند توسعه باید متضمن حفاظت از محیط زیست به صورت عادلانه برای همه انسان‌ها باشد، بر حفظ حقوق نسل‌های آینده در برخورداری از مواهب محیط زیست و توسعه تأکید شده است.

مؤسسه حقوق بین الملل نیز در قطعنامه خود با توجه به عدالت بین نسلی به دو موضوع توسعه پایدار و حقوق نسل‌های آینده اشاره می‌کند و در ماده ۶ این قطعنامه تأکید می‌کند که هر دولتی مکلف است ترتیبی دهد تا فعالیت‌های اعمال شده در محدوده صلاحیت با کنترل وی خساراتی به حیات نسل‌های فعلی و آینده وارد نکند. (به نقل از رمضانی قوام آبادی، ۱۳۹۲، ص ۴۲۳)

از سوی دیگر اعلامیه دهلی نو درباره اصول حقوق بین الملل مربوط به توسعه که در هفتادمین کنفرانس انجمن حقوق بین الملل در دوم آوریل ۲۰۰۲ در دهلی نو منتشر شد، بند اول از اصل دوم این اعلامیه، ضمن بیان اینکه اصل عدالت و انصاف، موضوع محوری در دستیابی به توسعه پایدار است، به انصاف بین نسلی و درون نسلی می‌پردازد و مقرر می‌دارد که انصاف بین نسلی به حق نسل‌های آینده برای بهره مندی از سطحی منصفانه از میراث مشترک و انصاف درون نسلی و نیز به

شود، که این امر به حفظ محیط زیست برای نسل های آینده کمک می کند.

۶ نتیجه

در تتبع امکان سنجی بررسی ابعاد مالیات سبز به لحاظ فقهی و قانونی باید گفت، اگرچه در خصوص اهمیت حفاظت از محیط زیست و منع از تخریب آن و ایجاد آلودگی، آیات و روایات متعددی در متون دینی وارد شده است ولی با توجه به تغییر ماهیت، کمیت و کیفیت آلودگی های زیست محیطی باید گفت که مسأله آلودگی - های زیستی صنعت بالادستی و به تبع آن مالیات سبز (زیست محیطی) از مسائل نوپیدا است. به همین منظور بحث از مفاهیمی کم و بیش نو ظهور چون مالیات سبز به عنوان ابزاری در جهت کاهش آلودگی های رو به تراید صنعتی یک گام رو به جلو در راستای تحقق اهداف پژوهش حاضر از یک سو و تبیین معضلات پربسامد آلودگی آلاینده های بالادستی نفت و گاز در تحقیقات آتی است. لذا با توجه به تغییر و تحول بنیادی در ابعاد آلودگی های زیست محیطی، در موضوع شناسی آلودگی - های زیست محیطی باید گفت که موضوع آلودگی های عصر حاضر با موضوع آلودگی های زیست محیطی در گذشته متفاوت است و لذا در پی جویی حکم شرعی آن، باید پذیرفت که این مسأله از مسائل مستحدثه است که اگرچه منابع روایی و کتب فقهی قدامت چنانکه بیان شد متعرض مسأله اهمیت حفظ محیط زیست و منع از ایجاد آلودگی زیست محیطی و تخریب منابع شده اند، در باب مالیات سبز، شمول قواعد کلی فقهی، سیره عقلاء، حکم عقل، اختیارات حاکم اسلامی و ... در صدور حکم جبران آثار ناشی از آلودگی، محرز است. از سوی دیگر همگام با وسعت گرفتن آلودگی های نوپیدا به ویژه در صنعت،

قوانین نیز بر استفاده از این ابزار تکیه کرده اند و مبانی قانونی بر مشروعیت این مبنا تاکید نموده اند. لذا در این پژوهش چند دلیل عمده بر مشروعیت مالیات سبز ارائه شد. دلیل نخست قواعد فقهی از جمله قاعده لاضرر است. استناد به قاعده لاضرر برای وضع مالیات سبز متوقف بر قبول نقش اثباتی برای این قاعده است؛ یعنی لاضرر همانطور که حکم ضرری موجود را نفی می کند، حکمی را که نبود آن مستلزم ضرر است، اثبات می کند از جمله قانون مالیات سبز که نبود آن مستلزم ضرر و اضرار به دیگران است. پس وجود آن مشروعیت می یابد. مهم تر آنکه یکی از اصول حقوقی حاکم بر مالیات سبز اصل پرداخت آلوده ساز است که به دلیل انطباق با قواعد فقهی لاضرر، غرم، ضمان و ... بر مشروعیت مالیات سبز خاصه در آلودگی های بالادستی و ضرورت تقنین در این حوزه صحه گذارده است.

دلیل دوم حکم حاکم شرعی است که جزو اختیارات حکومتی است و بر اساس آن، حاکم می تواند در هر زمان بنا بر مصلحتی، برای هر چیز مالیات وضع کند از جمله مالیات بر آلاینده های صنعتی نفت و گاز که نوعی قانون متغیر و وابسته به اختیار حاکم است مانند تعزیر که مجازات متغیر است در مقابل مالیات های ثابت از قبیل خمس و زکات که نصاب آن در شرع تعیین شده است.

دلیل سوم بنای عقلاست. بنا بر نظری که احراز عدم ردع شارع نسبت به آن و در نتیجه معاصرت با زمان معصوم را لازم نمی داند، می تواند مبنای مشروعیت مالیات بر آلودگی واقع شود؛ زیرا امروزه بنا و سیره کارشناسان اقتصادی در کشورهای پیشرفته همین است که بر کالاهای و خدمات آلاینده از جمله صنایع بالادستی مالیات می بندند. به نظر ما شارع و قانونگذار اسلام به

عنوان خالق عقلا و اعقل عقلا و رئیس عقلا باید با این سیره هماهنگ باشد.

دلیل چهارم حکم عقل است. عقل به عنوان یکی از منابع قانونگذاری در نظام حقوقی اسلام پذیرفته شده است و از این رهگذر می‌تواند قانونی را کشف و تفسیر کند. این موضوع از راه شناخت ملاک تصویب قوانین صورت می‌گیرد که آن نیز به کمک علم و با روش علمی و به صورت یقینی برای عقل میسر است؛ یعنی هر جا که عقل مصلحت یا مفسدهای را به صورت یقینی با روش علمی کشف کند، قانون متناسب با آن را جعل می‌کند و طبق قاعده ملازمه، شارع نیز بدان حکم می‌کند. مصالحی که برای قانون مالیات سبز خاصه در مورد آلاینده‌های ناشی از صنایع نفت و گاز و مفاستدی که از نبود این قانون متصور است، امروزه ثابت شده است و می‌توان گفت عقل بدان حکم می‌کند. این همه آن چیزی نیست که در این باب می‌توان گفت. این مسئله بحث

عمیق‌تری می‌طلبد که در این ملخص مجال آن نیست و به همین مقدار بسنده شد تا فتح باب و زمینه‌ای برای پژوهش‌های دیگر باشد.

و در نهایت با تطبیق مبانی قانونی مشروعیت مالیات سبز و تکیه بر اصولی چون عدالت بین نسلی، توسعه پایدار و اصل پرداخت آلوده ساز، محرز شد که به لحاظ فقهی و قانونی پایه گذاری مالیات سبز از ضروریات بوده و مبانی قانونی همچون مبانی فقهی بر اهمیت عملکرد و جایگاه این ابزار تاکید کرده‌اند.

بی تردید مالیات سبز گام مهم و مؤثری در ساماندهی وضع محیط زیست کشور است، اما کافی نیست و باید به سیاست‌های کلان دیگر از قبیل اصلاح مدیریت اقتصادی، ترمیم سبک زندگی و الگوهای فرهنگی و تصحیح نگرش‌ها از طریق خانواده، مدرسه و رسانه‌ها روی آورد.

منابع

- Amaadeh, Hamid and Nasrabaad, Rababe Sadat Razaghi (2018), the effect of environmental factors on the reduction of emissions in developed countries with middle income, Quarterly Journal of Environment and Natural Resources Economics, third year, number 4, pp. 2-3. (In Persian)
- Amer Mahmoud Tarraf, Environmental Dangers and the International System, (1st ed.), University Foundation for Studies, Publishing and Distribution, Lebanon, 1998, p. 93. (In Arabic)
- Andreoni, V. Environmental taxes: Drivers behind the revenue collected. Journal of Cleaner Production, 221, 2019 P:17-26 .
- Ansari, Murtaza (1414 A.H.), Treatises on Jurisprudence, First Edition, Qom: Congress. (In Arabic)
- Ashraf Arafat Abu Hijara, The Polluter Pays Principle, (Ph.D., ed.), Faculty of Law, Cairo University, Egypt, 2006, p. 55. (In Arabic)
- Ashtiani, Muhammad Hasan (1403 A.H.), Bahr al-Fawwa'id fi Sharh al-Fara'id, Qom: Ayatollah Mar'ashi Library. (In Arabic)
- Bahrami Ahmadi, Hamid (2009), Abuse of Rights, A Comparative Study in Islamic Law and Other Legal Systems, Tehran, Ettelaat, 2009. (In Persian)
- Barrow, J. Christopher (2001), Principles and Methods of Environmental Management, Tehran, Congress Publishing. (In Persian)
- Baumol, William, On Taxation and the Control of Externalities, The American Economic Review, Vol. 62, No. 3, 1972, p: 307-317.
- Bayat, Asadollah (1994), Financial Resources of the Islamic State, Second Edition, Tehran, Keyhan. (In Persian)
- Boroujerdi, Seyyed Hossein (1415 A.H.), Niha-yat al-Usul, Qom: Tafsir Publication. (In Arabic)
- Böttcher, C. F., & Müller, M. Drivers, practices and outcomes of low- carbon operations: Approaches of German automotive suppliers to cutting carbon emissions. Business Strategy and the Environment, 24(6), 2105, P:477-498 .
- Bovenberg, A. L., & Heijdra, B. J. Environmental tax policy and intergenerational distribution. Journal of Public Economics, 67(1), 1998, P:1-24.
- Case, Alexander. (1379 AP). An Introduction to International Environmental Law. Environmental Law (M. H. Habibi, Trans.). Tehran: University of Tehran Press, vol1, p:99. [In Persian]
- Dehkhoda, Ali Akbar (2006), Dehkhoda Dictionary, Tehran, University of Tehran Press. (In Persian)
- Esfandiarifar, Khashayar (2014), A Comparative Study of Environmental Regulation of Upstream Oil and Gas Operations in the United States of America and Iran, Persian Gulf Scientific Research Conference, Torbat Heydariyeh University. (In Persian)
- Eskandari, Maral & Pajooyan, Jamshid & Mohammadi, Teymour & Ghaffari, Farhan (2020), The Effect of Green Tax on Income Distribution (Case Study of Selected OECD Countries), Tax Research, No. 47 (Serial 95), Autumn 2020. (In Persian)

- Gharavi Isfahani, Muhammad Husayn (1419 A.H.), Margin of Makasib, First Edition, Beirut: Dar al-Mustafa Lahya al-Turath. (In Arabic)
- Groomsman, britt, "pollution tax". environmental economic and management faculty of economics, 1999 .
- Haeri Yazdi, Abdolkarim (no date), Dor al-Fawaed, Qom: Mehr Printing House. (In Arabic)
- Hansford, A., Hasseldine, J., & Woodward, T. The UK climate change levy: good intentions but potentially damaging to business. Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 11(4), 2004, P:196-210.
- Hindi, Maryam and Ziari, Reza (2021), The Legal Effects of Green Tax in Islam and Its Dimensions, Knowledge of Tax Law, Vol. 5, No. 16. (In Persian)
- Hosseini Sistani, Seyyed Ali (1414 A.H.), The Rule of No Harm and No Harm, First Edition, Beirut: Dar al-Murukh al-Arabi. (In Arabic)
- Hosseinnejad, Mojtaba (2017), Analysis of the Authenticity of the Rational Building with an Approach to Modern Issues, Quarterly Journal of Islamic Jurisprudence and Law, Vol. 13, No. 48. (In Persian)
- Ibn Najim, Zayn al-Din Ibrahim (1405 A.H.), Al-Ashbah wa al-Naza'ir, Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah, 1405 A.H. (In Arabic)
- Ibn Rajab Hanbali, 'Abd al-Rahman ibn Ahmad (1407 A.H.), Jami' al-'Uloom wa al-Hakam, Beirut: Dar al-Jalil. (In Arabic)
- Iraqi, Zia al-Din (1417 A.H.), Nihayat al-Afkar, Qom: Islamic Publications Office. (In Arabic)
- Isfahani, Muhammad Hossein (1995), Nihayat al-Darayeh fi Sharh al-Kifayya, Qom: Seyyed al-Shuhada Publications. (In Arabic)
- Jaba'i Ameli, Zayn al-Din (shahid sani) (1413 A.H.), Paths of Understanding, Qom, Islamic Knowledge Foundation. (In Arabic)
- Jafarzadeh Darabi, Sadegh and Bigzadeh, Ebrahim (2019), Genealogy of Legislative Strategies in the Field of Environment, Challenges and Examples, Quarterly Journal of Majlis and Strategy, Vol. 26, No. 99. (In Persian)
- Julid, Mahmoud (2009), Discourses on Public Finance in Islam, Translated by: Davood Manzoor, Tehran, Imam Sadiq University. (In Persian)
- Kashif al-Ghata, Muhammad Hossein (1980), Tahrir al-Majala, first edition, Najaf al-Ashraf: Al-Haydariyya Press. (In Arabic)
- Khoei, Sayyid Abu al-Qasim (1372 A.H.), Misbah al-Fiqaha, First Edition, Qom: Ansarian. (In Arabic)
- Khomeini, Seyyed Ruhollah (1385 A.H.), Tahrir al-Wasila, Third Edition, Qom, Ismaili Press Institute. (In Arabic)
- Khomeini, Seyyed Ruhollah (1409 A.H.), Velayat-e Faqih, First Edition, Tehran: Institute for the Regulation and Publication of Works. (In Persian)
- Khomeini, Seyyed Ruhollah (1979), Al-Risa'il with tazeelat to Mojtaba al-Tehrani, First Edition, Qom: Ismailis. (In Arabic)
- Khomeini, Seyyed Ruhollah (1991), Al-Risa'il, Tehran, Institute for the Regulation and Publication of Imam's Works. (In Arabic)
- Kulayni, Muhammad bin Ya'qub (1407 A.H.), Al-Kafi, Fourth Edition, Tehran, Maktab al-Saduq. (In Arabic)

- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub (1388 A.H.), Al-Kafi, Third Edition, Tehran, Dar al-Kutub al-Islamiyya. (In Arabic)
- Macini.p and e mesini the petroieum upstream industry: hydrocarbons exploration and production, in petroleum engineering—upstream, in encyclopaedia of life support systems, eolss publishers,oxford, uk, 2011, p:2.
- Mahmsani, Subhi (1392 AH), General Theory of Obligations and Contracts in Islamic Law, second edition, Beirut: Dar al-Ilm. (In Arabic)
- Maleki Moghadam, Houshang, Alaei, Hossein, Karimi Esfahani, Khadija (1402), Jurisprudential and Legal Study of the Interaction of Tax Law with Environmental Law in Iran, Quarterly Journal of Economic Jurisprudence Studies, Volume 5, Issue 4, Winter 1402. (In Persian)
- Maraghi, Mir Abdul Fattah (1417 AH), Al-Anawin al-Fiqhiyyah, first edition, Qom: Islamic Publishing House. (In Arabic)
- Mashhadi, Ali (2010), Environmental Law Terminology, first edition, Tehran, Khorsandi Publications. (In Persian)
- Mashhadi, Ali, Khosrow Shahi, Hassan and Sapardar, Maryam (2018), Reviewing the environmental legal requirements of the upstream oil and gas industry in the upstream documents of the Islamic Republic of Iran. Public Law Research Quarterly, 21st year, number 6, 2018, p. 218. (In Persian)
- Masoudi, Mahmoud (2013), Al-Jabaiya al-Baiyah as a tool for researching sustainable development in Algeria, Al-Wahat Journal for Research and Studies (Magazine of Ghardaiya Society), issue 18. (In Arabic)
- Mazandarani, Mulla Muhammad Sharif (no date), Rules of Principles, No place. (In Arabic)
- Mir Muhammadi, S. M., & Jahanipour, M. (1396 AP). Principles of Sustainable Development in the Procedure of the International Court of Justice and the International Court of the Law of the Sea, Studies in Comparative Law, 8 (2), pp. 799-819. [In Persian]
- Mohaghegh Ardabili, Ahmed bin Muhammad (1412 AH), Majma al-Fedat al-Burhan, first edition, Qom: Islamic Publishing House. (In Arabic)
- Mohagheq Damad, Seyyed Mostafa (2001), Jurisprudence Rules (Civil Section), 9th edition, Tehran, Islamic Sciences Publishing Center. (In Persian)
- Mohagheq Damad, Seyyed Mustafa (2000), Jurisprudence Rules, Civil Section (Volume 1), 8th Edition, Tehran: Samt. (In Persian)
- Mostafavi, Sayyid Muhammad Kazim (1421 AH), Al-Qa'idah, the mother of jurisprudential rules, meaning, evidence and examples, Qom, Islamic Publishing Office. (In Arabic)
- Motaghi Handi, Ali bin Hossam al-Din (no date), The Treasure of the Scholars in the Traditions of Sayings and Acts, Beirut, Al-Rasalah Institute. (In Arabic)
- Motahari, Morteza (1997), Islam and the Needs of the Times (Volume Two), Eighth Edition, Tehran: Sadra. (In Persian)
- Motahari, Morteza (1998), The Finale of the Prophethood, 11th edition, Tehran: Sadra. (In Persian)
- Motahari, Morteza (2000), Collection of Works, Tehran, Sadra Publications. (In Persian)

- Motahari, Morteza (2009), Generalities of Islamic Sciences (Volume 3), 32nd edition, Tehran: Sadra. (In Persian)
- Motahari, Morteza (2010), Notes of Professor Motahari (Volume Ten), Second Edition, Tehran: Sadra. (In Persian)
- Mousavi Bojanoordi, Hassan (1380), Mantehi al-Asul, Tehran: Aruj Institute. (In Arabic)
- Mousavi, Sayyid Murtaza Ali ibn Hussein (1414 AH), Al-Masā'il al-Nāsiriyyāt, Tehran, The Relationship of Culture and Islamic Relations. (In Arabic)
- Mughniyyah, Muhammad Javad (unpublished), The science of principles of jurisprudence in the new robe, unpublished. (In Arabic)
- Muzaffar, Muhammad Reza (1370), Principles of Jurisprudence, Qom: Islamic Propaganda Office. (In Arabic)
- Na'ini, Muhammad Hossein (1418 AH), Mina'at-Talib, Qom: Islamic Publishing House. (In Arabic)
- Naini, Muhammad Hossein (1994), Minayat-al-Talib, Tehran: Al-Maktab-al-Muhammadiyah. (In Arabic)
- Najafi, Muhammad Hassan (1415 AH), Jewels of Speech in the Explanation of the Laws of Islam, 7th edition, Beirut: Dar eHyya al-Turaht al-Arabi. (In Arabic)
- Naraqhi, Mullah Ahmad ibn Muhammad (1417 AH), Awa'id al-Ayam, Qom: Daftar Nashr al-Islami. (In Arabic)
- Official Gazette No. 19330 dated 23/04/1390. (In Persian)
- Olague, P., Eduardo, (2012), "The Potential Near-source Ozone impacts of Upstream Oil and Gas Industry Emissions", Journal of the Air & Waste Management Association, Vol. 62, No. 8, p: 966.
- Organisation de Coopération et de Développement Economiques. La fiscalité, l'innovation et l'environnement. Paris: OCDE, 2010, p:37 .
- O'Rourke, Dara, Connolly, Sarah, (2003), "Just Oil? The Distribution of Environmental and Social Impacts of oil Production and Consumption", Annual Review of Environment and Resources, Vol. 28, No.1, p: 587-617 .
- Ramezani Ghavamabadi, M. (1392 AP). From Rio to Rio; In pursuit of sustainable development. Journal of Legal Research, 16 (62), pp. 409-459. [InPersian]
- Rashti, Mirza Habibullah (1322 A.H.), Al-Ghusab, Tehran (lithograph). (In Arabic)
- Rasmi, Javad, Abedi, Zahra, Panahi, Mostafa and Mousavi Jahromi, Yeganeh (2022), Investigating the process of classification of green taxes in environmental tools, in order to achieve sustainable development, Journal of Environmental Science and Technology, Vol. 24, No. 9 (Serial 124), December 2022. (In Persian)
- Rezaei, Majid (2003), Government Taxes, Legitimacy or Non-Legitimacy?, Nameh Mofid, No. 35, April and May 2003. (In Persian)
- Rostami, Vali (2020), Public Finance, Eighth Edition, Tehran, Mizan Publishing. (In Persian)
- Sadeghi Rad, Elham and Taghizadeh, Ebrahim (2018), An attempt to explain the rule of the benefit of risk and its place in the obligatory Islamic guarantee, Journal of Legal Studies, Shiraz University, Volume 10, Issue 1, Spring 2018. (In Persian)
- Sadr, Sayyid Muhammad Baqir (1403 A.H.), Al-Fatawa al-Wadhih, Beirut: Dar al-Ta'arif for Publications. (In Arabic)

- Sadugh, Muhammad Ibn Ali (no date), Man Laya Hadruh al-Faqih, Qom, Islamic Publishing Institute. (In Arabic)
- Sarkhosh, Javad, Panahi, Ensieh, Abbasi Mottaqian (2018), Hassan, A Jurisprudential Study of Double Taxation on Polluting Industries and Economic Units, 3rd National Conference on Science and Technology of Agricultural Sciences, Natural Resources and Environment in Iran. (In Persian)
- Shahnooshi, Naser and Moghimi, Maryam (2015), An Introduction to Green Taxation, First Edition, Mashhad, Ferdowsi University of Mashhad Press. (In Persian)
- Strange, Tracey, Bayley, Anne (2008) Sustainable Development: Linking economy, society, environment, OECD publications, p.24.
- Tabatabaei Yazdi, Muhammad Kazem (1991), Margin of Makasib, Fourth Edition, Qom, Ismaili Institute. (In Arabic)
- Tabatabai, Seyyed Ali (1422 A.H.), Riyad al-Masa'il, First Edition, Qom: Islamic Publishing Office. (In Arabic)
- Tusi Abu Ja'far, Muhammad Ibn Hasan (1407 A.H.), Al-Khilafah, Edited by: Ali Khorasani et al., Qom, Islamic Publications Office of the Society of Teachers of Qom Seminary. (In Arabic)
- Vahid Behbahani, Muhammad Baqir (1417 AH), Margin of the Al-Fada'i wal-Burhan Assembly, first edition, Qom: Ardebili Holy Commemoration Congress. (In Arabic)
- Velaei, Isa (2008), Explanatory Dictionary of Fundamental Terms, Tehran: Nay Publication. (In Persian)
- Weiss, Brown, "Our Rights and Obligations to Future Generations for the Environment", The American Journal of International Law, Vol. 84, 1990, P.200, Available at: <https://scholarship.law.georgetown.edu/facpub/1627/>.
- Zaid Al-Mal Safia, Environmental Protection within the Framework of Sustainable Development in Light of the Provisions of International Law, PhD Thesis in Science, Specialization in International Law, Faculty of Law and Political Science, Mouloud Mammeri University, Tizi Ouzou, 2013, p. 419. (In Arabic)
- www.ecolex.org.